

Észrevételek Varga Bálint: *Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon* című tanulmányához

A *Történelmi Szemle* ez évi második számában jelent meg Varga Bálint tanulmánya, mely a dualizmus kori vármegyei történetírás kutatása kapcsán a vármegyei múzeumokkal, a helyi történeti társaságokkal és a megyemonográfiákkal foglalkozik, és ezek vizsgálatán keresztül kívánja értékelni, hogy miként éltek a vármegyék a tudományos reprezentáció eszközeivel, és hogyan mutatták be saját történetüket a külvilág felé.¹

A mű Zemplén vármegyét „a történettudományban való megjelenést ignoráló megyék” közé sorolja (190.), miközben bevallottan nem törekszik – egy tanulmány keretein belül nem is törekedhet – teljes körű felmérésre. (181.) A megállapítás azért zavaró, mert Zemplénben korántsem volt ennyire rossz a helyzet. Bár a megyének külön vármegyei múzeuma ekkor valóban nem volt, de levéltára – más levéltárakhoz hasonlóan – „régiségek (zászlók, pecsétek, fegyverek s egyéb tárgyak) tárházának” is számított. E mellett pedig a levéltár könyvtára nemcsak közigazgatási, statisztikai, hanem történeti műveket is gyűjtött, így „vármegyei könyvtárnak” is tekinthető.²

1 *Varga Bálint*: Vármegyék és történettudományi reprezentáció a dualizmus kori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 56. (2014) 179–202.

2 A szerző figyelmébe ajánlom *Csorba Csaba*: Helytörténeti kutatás. In: Magyarország a XX. sz. században. V. Tudomány. 2. Társadalomtudományok. Szerk. Kollega Tarsoly István. Babits, Szekszárd, 2000. 409–441. c. tanulmányát, amely már foglalkozott a vármegyékben zajló történettudományi kutatásokkal. Zemplén vármegye muzeális értékű, a dualizmus korában még a levéltárban őrzött régiségeiről (emlékpénzek, pecsétek, nemesi felkelési zászlók) ld.: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevegtár (= MNL-BAZML SFL) IV. 2419/a. Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye 1626–1950 (1962), Letéti okmányok 1626–1950 (1962), Letéti okmányok 1. dob. „Titkos letétek feljegyzés és tárgymutatója”. Benne: „Zemplén Megye Levéltárába különös szekrénybe tartatott és átadott arany, ezüst emlékpénzeknek és más egyéb eredeti okmányoknak összeírása (Számsoros jegyzék 1–561 számig)”. A vármegye megyeházán őrzött zászlóinak fényképét ld.: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Bp., [1905]. (Magyarország vármegyéi és városai) 432–433. között; *Oláh Tamás*: Kazinczy Ferenc kapcsolata Zemplén vármegye levéltárával. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica* 16/1. (2011) 63–92. http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2011_tom_XVI_1/63.pdf. A vármegyei múzeumokkal kapcsolatosan érdemes megjegyezni, hogy gyűjteményük részben a vármegyei levéltárakból származott. Erre példa a szomszédos Borsod vármegye is, ahol 1902-ben rendelte el a törvényhatósági bizottság, hogy Magasházy Béla levéltárnok adja át a levéltárban őrzött múzeumi jellegű tárgyakat a Borsod-Miskolci Múzeum Egyesületnek. Ld.: *G. Jakó Mariann*: Levéltár és levéltáros a XX. század első felében. Adalékok Borsod vármegye levéltárának 1900–1950 közötti történetéhez. *Levéltári Évkönyv (Miskolc)* 12–13. (2005) 169–198.

„Zemplén Vármegye Levéltára” a 18. század végétől a történeti kutatások szolgálatában is állt, irataiban már Szirmay Antal, Kazinczy Ferenc vagy Kazinczy Gábor is végzett kutatásokat. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mivel a tanulmány szerzője azt fogalmazza meg, hogy „a vármegyei történetírás alapvetően három intézménnyel rendelkezett: a múzeummal, a monográfiával és a történeti egyesülettel”. (183.) Kimaradt azonban a felsorolásból a vármegyekutatások mindmáig alapvető forrásbázisa és intézménye, a vármegyei levéltár. A hiány azért is feltűnő, mivel néhány 19. századi megyemonográfia szerzője volt korábbi vagy aktív vármegyei tisztségviselő, levéltárnok. Szirmay Antal, 1777–1785 között Zemplén vármegye főjegyzője és a levéltár logikai rendjének kialakítója például két, Zemplén vármegyéről készült műve³ megírásához bizonyíthatóan használta a levéltár iratanyagát, amit a kötetekben található jelzetek is igazolnak. Korponay János, volt ’48-as honvédezeredes, hadosztályparancsnok, 1844-től az MTA levelező tagja,⁴ Abauj vármegye 1866–1878 között megjelent monográfiájának szerzője a kötetek megírása idején vármegyei levéltárnoki tisztséget viselt.⁵

A vármegyei levéltárak egyébként ebben az időszakban válnak a tudományos kutatás számára is – bár nem a mai, állampolgári jogon járó formában, de mégis bizonyos mértékig – nyitottabbá, amint arról a dualizmus kori megyei szabályrendeletek tanúskodnak. Zemplén vármegye 1873. évi szervezési szabályrendeletének a levéltárnok feladatköréről szóló fejezete erről így rendelkezik: „239. §. A közgyűlési jegyzőkönyveknek, vagy egyéb közérdekű okmányoknak megtekintése s olvasása a levéltárban a levéltárnok felügyelete alatt kinek-kinek megengedtetik. 240. §. A levéltár hétköznapokon délelőtt 9 órától 12 óráig, d. u. 2 órától 5 óráig a közönség használatára nyitva áll. Ez a hivatalos munkaidő tartama.” Az 1897. évi szervezési szabályrendelet e kérdést a következőképpen szabályozza: „172. §. A közgyűlési jegyzőkönyveknek, vagy egyéb közérdekű okmányoknak megtekintése vagy olvasása a levéltárban a levéltárnok felügyelete alatt kinek-kinek díjmentesen megengedtetik. 173. §. A levéltár hétköznapokon d. e. 9 órától 12 óráig, délután 2 órától 5-ig a közönség használatára nyitva áll. Iratoknak eredetiben való betekintését csak is az alispánnak esetleg szóbeli engedélye mellett en-

3 *Antonius Szirmay*: Notitia Topographica, Politica inelyti Comitatus Zempléniensis. Budae, 1803.; *Uő*: Notitia Historica Comitatus Zempléniensis. Budae, 1804.

4 Itt hívom fel a figyelmet, hogy már 1861-ben Abauj vármegye levéltárnoka. Ld.: MNL-BAZML SFL IV. 2250/a. Zemplén vármegye főispáni helytartójának iratai 1861–1865, Általános iratok 1861–1865 55/1862. Abauj vármegye tisztikarának névjegyzéke és járásainak felosztása. Kassa, 1861. december 30. Életrajzi szócikkét ld.: *Bona Gábor*: Tábormokok és törzsisztiek az 1848/49. évi szabadságharcban. Heraldika, Bp., 2000. 453–454.

5 Kazinczy Gábor 1848. február végén, nem sokkal a forradalom előtt búvárkodott a vármegye anyagában, és ezt írta a IV. 2001/b. Loc. 96. Nr. 81. jelzetű iratra: „használhatatlan. Java a Historicumok közé. S. Ujhely, febr. 27d. 1848 Kazinczy Gábor”. MNL-BAZML SFL IV. 2001/b. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898), Szirmay–Kazinczy-féle históriai iratok – Acta Politica 1214–1786 (1848) Loc. 96. Nr. 81.; *Oláh T.*: i. m. (2. jz.) 63–92.

gedheti meg. Eredeti iratokat csak tisztviselőknek, ezeknek is csak az alispán által láttamozott téritmény mellett szolgáltatathat ki.”⁶

Látható ugyanakkor, hogy az 1870-es évek kevésbé körülírt szabályozásához képest a vármegyei iratokba történő betekintést az 1890-es években már alispáni engedélyhez kötik. Hasonló a helyzet Szatmárban is. Itt a központi tisztviselők, valamint a segéd-, kezelő- és szolgálatszemélyzet eljárási, ügykezelési és szolgálati szabályait megállapító 1895. évi szabályozás levéltárnokra vonatkozó része kimondja: „53. §. A levéltárnok kötelessége a levéltárban megőrzés végett elhelyezett ügyeket és okmányokat évfolyam szerint rendezni, illetőleg rendben tartani. A történelmi esetekkel bíró okmányok kikeresésére és rendezésére is kiváló gondot fordít. 54. §. A levéltárban megőrzés végett elhelyezett okmányt, vagy iratot eredetiben a feleknek kivinni, vagy kiadni nem lehet. Ily okmányoknak másolatban való kiadására és tudományos célú kutatására az alispán ad engedélyt [...]”⁷

Bár nem a dualizmus korának vármegyei tudományos reprezentációjához tartozik, mégis meg kell említeni előzményként, hogy Szirmay Antal kétkötetes művének megjelenését 1803-ban Zemplén vármegye közgyűlése anyagi támogatásban részesítette, vagyis már ekkor fontos volt számára a tudományos reprezentáció. Az 1803. július 18-án gróf galántai Esterházy József főispán elnöklete alatt Sátoraljaújhelyen megtartott megyegyűlés Szirmay Antal műveinek támogatásáról az alábbi határozatot hozta: „No. 364 Fel olvastatott Méltóságos Udvari Tanácsos Szirmay Antal Instantiaja mellyel jelenti, hogy ezen Megyének Historiáját emlékeztetre méltó Történetit részeit Fekvése [!] szorgalmatosan össze szedvén ’s leirván, azt kinyomtattni, és Két Tomusba kiadni szándékozna, Kérvén a Megyétől maga Instántijában előadott okokból az Instantionális Cassából valamely pénzbeli segítséget az Kinyomtatásra resolváltatni. Melyre az Megye Rendei egyenlő akarattal az Insurrectionális Cassának Fundussából ötszáz R[hénes] f[orinto]kat resolváltak meghagyván azon Cassa Perceptorának, hogy azon summát kifizetni, ’s arról ily formán számolni tartsa kötelességének.”⁸

6 Zemplén vármegyének az 1870-ik évi XLII-ik törvénycikk alapján szerkesztett szervezete és szabályrendelete. Összeáll. Viczmándy Ödön. Sárospatak, 1873. 77.; Zemplén-vármegye szervezete és ügyrend szabályai. Sátoraljaújhely, 1897. szeptember 30. Zemplén-vármegye szabályrendeletei. I–II. Összeáll. Dókus Gyula. Sátoraljaújhely, 1898. I. 60. Az 1870-es évekbeli zempléni levéltár-használati szabályozáshoz hasonló figyelhető meg a szomszédos Ung vármegyében is 1889-ben: „176. §. A közgyűlési jegyzőkönyveknek, vagy egyéb közérdekű okmányoknak megtekintése vagy olvasása a levéltárban, a levéltárnok felügyelete alatt mindenkinek megengedtetik. 177. §. A levéltár hétköznapiokon délelőtt 10. órától 12-ig, délután 3-tól 5 óráig a közönség közhasználatára nyitva áll.” Ld. Ung vármegye szervezési és ügyrend szabályrendelete. 131. (6110)/közgy. 1889. Ung vármegye szabályrendeletei. I. Kiadta Tabódy Jenő. Ungvár, 1890. 57. Borsodra vonatkozóan ld.: *G. Jakó M.*: i. m. (2. jz.) 170–171.

7 Szatmár vármegye szabályrendelete a központi tisztviselők-, segéd-, kezelő-, és szolgálatszemélyekre kötelező eljárási, ügykezelési és szolgálati szabályok megállapításáról. Nagykároly, 1895. április 6. Szatmár vármegye szabályrendeletei és területi beosztása. Összeáll. Komoróczy Iván. Nagykároly, 1898. 32.

8 MNL-BAZML SFL IV. 2001/c. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai 1214–1850 (1898), Közgyűlési jegyzőkönyvek 1790–1813,

A dualizmus idején többek között bizonyíthatóan kutatott Zemplén vármegye levéltárában a sátoraljaújhelyi születésű Bunyitay Vince,⁹ korának kitűnő történet-sze, amit a Bocskai István fejedelem 1605. és 1606. évben kelt két levelén olvasható feljegyzései is tanúsítanak,¹⁰ de a Borovszky-sorozat Zemplén vármegyei kötete részben ma is visszaazonosítható levéltári hivatkozásai szintén igazolják, hogy a megyei levéltár iratait használták a kötet megírásához. A monográfia helyi szerzői közül pedig Matolay Etele Zemplén vármegyei alispán¹¹ és Dongó Gyárfás Géza¹² későbbi vármegyei főlevéltárnok igen fontos szerepet játszottak a helytörténeti kutatások művelésében.¹³

Zemplénben a dualizmus idején valóban nem működött vármegyei szintű, kimondottan történeti kutatásokat folytató egyesület vagy múzeum. Komoly egyházi gyűjtemények azonban voltak a megyében, hogy a családi levéltárakat, főúri és nemesi kastélyok, úrilakok gyűjteményeit ne említsük. Sárospatakon működtek a Református Kollégium nagy hírű (és a szerző által nem említett) gyűjteményei (1918 előtt: nagykönyvtár, levéltár, fizikai múzeum, éremtár, természetrajzi gyűjtemény, „Szépészeti és Műrégészeti Múzeum”). Itt kapott helyet a Sárospataki Református Kollégium és a Tiszáninneri Református Egyházkerület 1890-ben egyesített levéltára, amelynek 85 349 darabot számláló iratanyagát épp a vizsgált időszakban, 1890–1918 között rendezte, tette könnyen kutathatóvá és áttekinthetővé Zsoldos Benő gimnáziumi tanár. A megyeszékhelyen a piarista gimnáziumban is volt jelentős értéket képviselő könyvtár,¹⁴ illetve muzeális gyűjtemény. Mindezekon túl pedig létezett egy, a „történettudományos reprezentációban” hosszú ideig fontos szerepet játszó, 1895–1928 között, a vármegye által (anyagilag is) támogatott folyóirat, az *Adalékok Zemplénvármegye történetéhez*, amelyről a tanulmány teljesen megelégedezik.¹⁵

Protocollum Politicum Comitatus Zempleniensis 28. köt. (Prot. 129.) 1803. nr. 364., jegyzőkönyvi sz. 283–284.

9 Életrajzát ld.: Sátoraljaújhely lexikona. Szerk. Kováts Dániel. Sátoraljaújhely, 2001. 60–61.

10 Ld. erről: Oláh Tamás: A Bocskai-felkelés forrásai Zemplén Levéltárában. Levéltári Évkönyv (Miskolc) 14. (2006) 60–77.

11 Életrajzát ld.: *Komporday Levente*: Jeles újhelyiek a köztetetőben. Életrajzok. Sátoraljaújhely, 2006. 34.; Sátoraljaújhely lexikona i. m. (9. jz.) 259–260.

12 Életrajzát ld.: *Komporday L.*: i. m. (11. jz.) 18.; Sátoraljaújhely lexikona i. m. (9. jz.) 87.

13 Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város i. m. (2. jz.). Ld. ezen belül is: *Reiszig Ede*: A mohácsi vésztől a nemzeti fellendülés korszakáig. 1526–1815. Uo. 383–439.; *Matolay Etele*: A legújabb kor. 1815–1849. Uo. 440–483.; *Dongó Gyárfás Géza*: Az elnyomatás és felszabadulás kora. 1850–1867. Uo. 485–502.; *Uő*: Az alkotmányos újjászervezés kora. 1867–1905. Uo. 503–516. – Itt szeretném megjegyezni azt is, hogy a szerző hibásan teszi 1900-ra a kötet megjelenését (186.), vö. *Dongó Gyárfás G.*: Az alkotmányos újjászervezés kora i. m.

14 A könyvtár részben ma is helyben található.

15 Értékeléseit ld.: *Csorba Csaba*: Zemplén történetének kutatása és az Adalékok. In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*. Bibliográfia, dokumentumok, adattár. Összeáll. Högye István–Csorba Csaba–B. Balsai Jolán. Miskolc, 1989. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Füzetek 25.) 163–176. – Csorba Csaba tanulmánya jól bemutatja a lap történetét, valamint a vármegye tudományos életének korabeli alakulását. A térség historiográfiai kutatásaihoz jó alapot nyújt: *Kosáry Domokos*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. 1. Általá-

A folyóirat 1895-ös indulásakor szerkesztőbizottsági elnöke Dókus Gyula,¹⁶ ekkor Zemplén vármegye főjegyzője, majd alispánja (magángyűjteményéből alakult meg a Zemplén Vármegyei Múzeum 1928-ban), egyébként maga is rendszeres munkatársa volt a lapnak. Szerkesztője 1928-ban bekövetkezett haláláig az a Dongó Gyárfás Géza, aki ekkor vármegyei számvevő, 1885-től a *Zemplén* című politikai hírlap munkatársa, 1891-től tizenhat évig szerkesztője, 1908-tól pedig főlevéltárnok.¹⁷

A huszonhat évfolyamot megélt (1917. március–1925. július között szünetelt) *Adalékok* és Dongó Gyárfás Géza neve egybeforró története során. Első, 1895. október 1-jén megjelent számától kezdve szerkesztette és az utolsó, 1928. július–szeptemberi szám a nekrológiájával indult, míg e számot mintegy keretbe foglalta a lap másik nagy támogatójának, a szerkesztőbizottság elnökének, csabacsüdi Dókus Gyulának, „Nagyzemplén vármegye utolsó alispánjának” nekrológja. Haláluk után, 1928 őszén megszűnt e patinás vármegyei történeti folyóirat.¹⁸

A lapot Zemplén vármegye a kezdetektől támogatta, így mindenképpen fontos szerepe volt annak tudományos reprezentációs eszköztárában. Ezt támasztja alá a törvényhatósági bizottság 1895. október 1-jén hozott határozata: „308/20156. Az »Adalékok Zemplénvármegye történetéhez« című irodalmi vállalat a mű folyó évi Október 1^{ső}én megjelent első füzetének három példányát bemutatván, egyszersmind a vállalathoz a törvényhatóság erkölcsi támogatása iránt kéri fel a törvényhatósági közgyűlést.

A vállalat által kitűzött azon cél, mely vármegyénk eseménydús múltjából, a történelmi jelentőséggel bíró mozzanatok, és földrajzi adatok felhasználását és ismertetését tűzte feladatául, míg egyrészt a vármegye mai nemzedékének érdeke és tanulságos irodalmi művet szolgáltat, úgy nem különben hivatva lesz a nemzet politikai története a vele rokon szaktudományok munkásai részére becses segéd forrásokat termelni, a törvényhatóság teljes elismerésével és méltánylásával találkozván, egyszersmind a mutatvány példányért a vállalat szerkesztősége és a füzetten felsorolt munkatársak a kitűzött hazafias célok megvalósításának reményére is

nos rész I–II. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 409.; *Uő*: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Osiris–Magyar Országos Levéltár, Bp., 2008. 606.; Sátoraljaújhely lexikona i. m. (9. jz.) 10. A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeiről ld.: A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltárának fond- és állagjegyzéke 1294–1990. I–II. Összeáll. Diénes Dénes–György Kosztik Gábor. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1996.; *Höröcsik Richárd*: A Tiszántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteménye Levéltárának története (1531–1966). Borsodi Levéltári Évkönyv 5. (1985) 409–480.; *Szentimrei Mihály*: A Kollégium tudományos gyűjteményei. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Bp., 1981. 275–299.

16 Életrajzát ld.: *Komporday L.*: i. m. (11. jz.) 17.; Sátoraljaújhely lexikona i. m. (9. jz.) 86–87.

17 Sátoraljaújhely lexikona i. m. (9. jz.) 10.

18 *Gulyás József*: Dongó Gyárfás Géza. *Adalékok Zemplénvármegye történetéhez* 26. (1928) 3. sz. 91.; sz. n.: Dókus Gyula. Uo.

feljogosítanak és arra garanciát nyújtanak, a közgyűlés az irodalmi vállalat kitelhető erkölcsi támogatásába részesíteni határozta el.

Mennyiben pedig a szerkesztőség előterjesztése szerint a Zemplén könyvnyomda a mű kiadását anyagi veszteség mellett is kész volt elvállalni, így a szerkesztőség mint a kiadó buzdítására, a megindított folyóirat a vármegye hivatalos lapja útján vármegyénk művelt és hazafias közönségének pártfogásába melegen ajánlatik, egyszersmind a járások főszolgabírái felkértek, hogy a vármegyei közéletünkre is műbeccsel bíró ezen vállalatnak minél számosabb műbarátokat szerezni igyekezzenek.

Miről a vállalat azzal értesítettik, hogy a bemutatott tisztelet példányok a vármegye levéltárába helyeztetnek.¹⁹

A folyóiratot minden kétségtelen hiányossága ellenére megfelelő forráskritikával ma is haszonnal lehet forgatni, így gyakorló levéltárosként és kutatóként magam is osztom Csorba Csaba és Hőgye István azon 2001-ben tett megállapítását a lapról, mely szerint: „Nemcsak a maga idejében, de azóta is az egyetlen olyan vidéki, megyei folyóirat, amely negyedszázadnál hosszabb időt élt meg magas színvonalú közleményekkel. Ma is nélkülözhetetlen a Zemplén vm. és Újhely város múltjával foglalkozó történészeknek, valamint a társtudományok művelőinek.”²⁰

E hosszú időn keresztül fennállt, nagyszámú szerzőgárdának teret adó helytörténeti folyóirat megléte miatt indokolatlannak tartom Zemplént az alacsony reprezentációjú, „a történettudományban való megjelenést ignoráló” megyék közé sorolni. Zemplén megyén túl tekintve továbbá szükséges lett volna a helyi reformkori és azt megelőző, valamint az abszolutizmus kori történeti kutatásokat is számba venni. Ezek ugyanis nem kis hatással voltak arra, hogy a dualizmus korában hol folytatták a történeti kutatást a vidéki történetbúvárok.

19 MNL-BAZML SFL IV. 2402/a. Zemplén Vármegyei Törvényhatósági Bizottságának iratai 1872–1950, Közgyűlési jegyzőkönyvek és fogalmazványok 1872–1947 24. köt. 1895. évi thb. jegyzőkönyv. 308/20156. thb. jegyzőkönyvi sz. 180–181.

20 Sátoraljaújhely lexikona i. m. (9. jz.) 10.

VARGA BÁLINT

Válasz Oláh Tamásnak

Köszönöm Oláh Tamásnak, hogy tanulmányomat számos ponton kiegészítette, pontosította. Észrevételeinek nagy része azonban – bár a zempléni helytörténetíráshoz számos érdekes adalékot szolgáltatnak – nem kapcsolódnak a tanulmányomban felvetett kérdésekhez, azaz a *vármegyei történeti reprezentációhoz*. A vármegyei levéltárak ugyanis hiába képezik a helytörténeti kutatások alapját, nem a reprezentáció eszközei. Ez egyébként az Oláh által citált szövegből is egyértelmű, hiszen a zempléni levéltár, hasonlóan bármely más levéltárhoz, a dokumentumokat csak gyűjtötte, de nem reprezentált egy múltról szóló elbeszélést. (Ráadásul csak alispáni engedéllyel volt látogatható, ami pedig mindenképpen ellentmond a polgári korszak nyilvánosságeszmejének.) A levéltárral szemben az Oláh által említett másik intézménytípus, a múzeum már a reprezentáció igényével lép fel. A Zemplén területén levő múzeumi gyűjtemények azonban nem a tanulmány tárgyát képező vármegye, hanem egy család, iskola vagy egy református egyházkerület tulajdonában voltak, és így nem a vármegye történetét reprezentálták. A reformkori előzmények pedig – bár mindenképpen kutatásra méltóak – nem képezték tanulmányom tárgyát, mivel azok még a tudományos történetírás korszaka előtt keletkeztek, így a régió és a nemzet kapcsolatának modern problematikájához nem nyújtanak támpontot.

Oláh Tamás megjegyzései közül azonban kifejezetten relevánsnak tartom, hogy felhívja a figyelmet az *Adalékok Zemplénavármegye történetéhez* című folyóiratra. Ez a folyóirat azért nem került be az adatbázisba, mert ott csak a történeti egyesületek mint a legjobban megfogható intézmények kiadványait vettem számba. Az *Adalékokat* nem egyesület, hanem a vármegye adta ki, ennek ellenére megfelel a vármegyétörténeti folyóirat tartalmi kritériumainak. Az *Adalékokkal* együtt így Zemplént valóban lehetséges a közepes reprezentációs igénnyel fellépő vármegyék közé számítani. Ez az apró módosítás azonban tanulmányom lényegét nem érinti, annál is inkább, mert a Bács-Bodrog megyei, illetve a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat is hosszabb ideig adott ki történeti folyóiratot (lásd tanulmányom 189. oldalát), és ezek, illetve az erdélyi szász, a szepesi és az abaúj-tornai folyóiratok is jelentősen magasabb színvonalat képviseltek, mint a zempléni *Adalékok*.